

**ХРИСТІЯНСЬКІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ
СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ****CHRISTIAN VALUES AS THE BASIS FOR THE FORMATION
OF MODERN DOMESTIC LEGAL CULTURE**Ткачук І.Д., ад'юнкт
кафедри філософії права та юридичної логіки
Національна академія внутрішніх справ

Наукова стаття присвячена дослідженню християнських цінностей як основи формування правової культури сучасної України.

На початку статті автором розкрито взаємозв'язок релігії та культури загалом. Встановлено, що християнські цінності любові, милосердя та поваги до гідності кожної людини стали наймогутнішим чинником утвердження принципу гуманізму, який є основоположним для сучасного права. Також обґрунтовано важливість християнства для розвитку й збереження демократичних цінностей та принципів демократичного правління на Заході та в Україні.

Автор зауважує, що християнська мораль історично була невід'ємною частиною української нації, її менталітету. Це позначилося на формуванні вітчизняної правової культури. З метою забезпечення повноцінного характеру дослідження розкрито поняття правової культури. Загалом, її визначено як усе позитивне, що створено людством у правовій сфері.

Вершиною розвитку сучасної правової культури є ідея абсолютної цінності людини, тобто верховенство невідчужуваних природних прав людини. У статті з'ясовано, як етичні положення Нового та Старого Заповітів вплинули на розвиток категорії людської гідності та права на життя. Показано біблійні витoki природних прав і свобод людини. Розкрито сутність християнського розуміння свободи. Встановлено, що свобода в контексті християнської парадигми, яка мислиться у її взаємозв'язку з виконанням обов'язків, відповідальністю та любов'ю, різко контрастує з ліберальною концепцією, відповідно до якої свободі людини надається абсолютний характер, а права людини є пріоритетними над її обов'язками. Визначено зміст принципу рівності та справедливості в їх християнській інтерпретації.

Доведено, що в основі вітчизняної правової культури лежать християнські цінності, які втілилися в універсальних принципах гуманізму і справедливості, рівноправності, невід'ємності та невідчужуваності прав і свобод людини, а також ідеологічного, зокрема релігійного, плюралізму. Також акцентовано увагу на необхідності врахування релігійно-етичного компонента в розвитку та вдосконаленні правової культури в умовах морально-правової кризи сучасного суспільства.

Ключові слова: християнські цінності, правова культура, демократичні цінності, природне право, людська гідність, свобода, рівність, справедливість.

The article carries the material about the role of the Christian values in the formation of the legal culture in modern Ukraine.

At the beginning it deals with the interconnection of religion and culture in general. The author points out that the Christian values of love, charity and respect for the dignity of each person have become the most powerful factor in affirming the principle of humanism, which is fundamental to modern law. Then he substantiates the importance of Christianity for the development and preservation of democratic values and principles of democratic government in the West and in Ukraine.

The author underlines that Christian morality has historically been an integral part of the Ukrainian nation and its mentality. This affected the formation of the domestic legal culture. In order to ensure the full character of the research, the author focuses on defining the concept of legal culture. It is defined as all positive that was created by humanity in the legal sphere.

The superlative of the development of modern legal culture is the idea of the absolute value of human being, or, more precisely, the rule of inalienable natural human rights. The article provides information on how ethical provisions of the New and Old Testaments have influenced on the development of the human dignity category and right to life. The author reveals the biblical origins of human rights and freedoms. Next he explains the essence of the Christian understanding of freedom. In the context of the Christian paradigm freedom is conceived in its interconnection with duty, responsibility and love. Such meaning differs from the liberal concept, where human freedom is given absolute character and human rights are given priority over its responsibilities. The text also analyzes the content of the principle of equality and justice in their Christian interpretation.

To summarize the author writes that Christian values are at the heart of domestic legal culture, which are embodied in the universal principles of humanism and justice, equality, inalienability of human rights and freedoms, ideological and religious pluralism.

Key words: Christian values, legal culture, democratic values, natural law, human dignity, freedom, equality, justice.

Постановка проблеми. Реалізація ідеї демократичної, соціальної та правової держави, що закріплена в Конституції України, створення громадянського суспільства вимагає піднесення рівня правової культури, що є важливою складовою частиною утвердження основоположних прав і свобод людини та верховенства права в усіх сферах соціального буття. Зазначені тенденції зумовлюють необхідність у подальшому вивченні проблеми формування вітчизняної правової культури, з'ясуванні тих чинників, які стимулюють її розвиток, адже, незважаючи на всі намагання її теоретичного осмислення, окремі питання досі залишаються недостатньо дослідженими.

Всупереч панівній у сучасних реаліях секулярній позитивістській концепції права, релігія в нашій країні досі залишається одним із найважливіших регуляторів життя соціуму, тому актуальним видається з'ясування ролі християнських цінностей у творенні правової культури, що, по-перше, сприятиме вдосконаленню наявних правових знань. А по-друге, переосмислення значення етично-релігійного компонента в підвищенні рівня правосвідомості громадян, правотворчому та правореалізаційному проце-

сах важливе для мінімізації кількості проявів негативних явищ у суспільстві та пошуку шляхів виходу з морально-правової кризи.

Стан дослідження. Питання, пов'язані з досліджуваною проблематикою, розглядалися у працях Є. Спекторського, Д. Вовка, І. Луцького, С. Рабіновича, Д. Лук'янова, О. Барабаша, І. Міми, М. Космія, Н. Черник, М. Несправи й інших. Водночас, на наш погляд, українськими науковцями, на жаль, не приділено належної уваги дослідженню аксіологічного значення християнської релігії для вітчизняної правової культури.

Мета та завдання статті полягають у визначенні впливу християнських цінностей на формування правової культури сучасної України.

Виклад основного матеріалу. З давніх часів релігія (від лат. *religio* – «зв'язок») була своєрідною магістраллю від природи до культури, без неї людство не спромоглося би сформувати цей шлях як вектор розвитку. Це можна пояснити тим, що природою керує закон доцільності (виживає найсильніший), у людському світі він не завжди може слугувати орієнтиром для вирішення проблем

(згадаймо, наприклад, нацистську Німеччину, яка у своїй політиці часто керувалася доцільністю, убиваючи престарілих, калік і навіть здорових людей, чії професійні навички (музиканти, педагоги й ін.) не становили більше інтересу для керівної партії). Людськими передусім повинні керувати любов, милосердя та співчуття. Це саме та система цінностей, яку створила релігія. Завдяки їй людина пройшла процес перетворення зі свавільного дикуна на істоту духовну.

Крім того, будь-яка творчість, ціль, думка про можливе вимагає присутності віри. Усяка культура – це віра в дію. У цьому контексті ми погоджуємося з Євгеном Спекторським, який зазначав: «Відберіть у людини віру і тоді для її вичерпного пізнання достатньо буде однієї зоології та фізики; людина, як така, зникне» [1, с. 39]. Віра, по суті, має релігійний характер, адже вона пов'язує людину із чимось метафізичним, трансцендентним. Тому ідеологія будь-якої культури, зокрема правової, завжди має релігійне підґрунтя.

Так, християнська релігія була і залишається вагомим чинником формування правової культури держав, які відносять себе до європейської цивілізації. Як вказує Дмитро Лук'янов, первісно правові системи континентальної Європи, у центр функціонування яких поставлено реалізацію цінностей демократичної держави, принципу верховенства права, втілення стандартів прав людини, мають християнське коріння, зокрема, канонічне право є одним із стовпів романо-германського права, а отже, і правових систем багатьох європейських країн [2, с. 261], України також. Схожою думкою дотримуються Ірина Міма, яка зазначає: «Християнські цінності свободи, рівності та справедливості є функціональними для права й задекларовані як основні постулати кожної правової системи, вони набувають специфічного змістовного навантаження в різні історичні епохи та в різних культурних ареалах». «Цінності християнсько-правової традиції, – продовжує дослідниця, – мають не лише світоглядне значення, вони безпосередньо пов'язані з діючим правом, наприклад, у випадках тлумачення й застосування норм права, прогалин чи колізій правових норм» [3, с. 45]. Релігійна єдність більшості європейських держав привела до схожості правових систем, у межах яких сформувалися спільні погляди на державу та право, зокрема загальна в суттєвих рисах правова культура.

Проблема християнських цінностей як етичного підґрунтя сучасних держави і права розглядалася у працях Дмитра Вовка. На думку вченого, ідея гуманізму як принципу західного права, його соціальна зверненість визріли або безпосередньо всередині християнської ідеології з її ідеєю про богоподібність людини та її викупленість стражданнями Христа, або на підставі ідей, які є секуляризованим продовженням християнства [4, с. 6].

Необхідно зазначити, що поняття «цінність» трактується наукою як усталене уявлення про те, що є святим для людини, тієї чи іншої соціальної групи, суспільства загалом. Цінності дозволяють пов'язати різні часові модули (минуле, теперішнє, майбутнє); визначити системи пріоритетів, способи соціального визнання, критерії оцінок; будувати багаторівневі системи орієнтації у світі [5, с. 12–13]. Цінність – це не просто будь-яка значущість явища, а саме його позитивна значущість, яка визначає своїм джерелом людину, її корінні цілі й ідеали [6, с. 288].

Протягом майже двох тисячоліть у християнській релігії викристалізувалася своя особлива система моральних ідеалів, яка становить основу для всіх інших загальнолюдських цінностей. Її наріжним каменем постають любов, милосердя та повага до гідності кожної людини як Божого творіння. В Євангелії ми знаходимо заповідь: «Люби свого ближнього, як самого себе» (Мтф. 22:39), яка конкретизується в більш складній директиві: «Любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує,

щоб вам бути синами отця вашого» (Мтф. 5:44–45). Ісус із Назарету вчив, що весь закон можна звести до виконання цієї заповіді. І справді, хто любить, той ніколи не завдасть шкоди іншому. Апостол Павло сказав: «Любов є виконання закону» (Рим. 13:10). Отже, любов стає єдиним внутрішнім регулятором людської поведінки.

У Нагірній проповіді Ісуса Христа міститься ціннісна для людських взаємин домінація: «Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви. Бо в цьому Закон» (Мтф. 7:12). Пізніше цей принцип був розвинутий німецьким філософом Іммануїлом Кантом у категоричний імператив, згідно з яким потрібно діяти так, щоб завжди розглядати людину як ціль і ніколи як засіб, а в науковій етиці він дістав назву «золотого правила» моральності. Саме такий зміст християнської етики – етики любові й альтруїзму – став наймогутнішим чинником утвердження принципу гуманізму, який є основоположним для сучасного права.

В умовах сьогодення християнство залишається одним із чинників розвитку та збереження демократичних цінностей і принципів демократичного правління на Заході. Італійський учений Віторіо Поссенті зауважує: «Принципи демократичного правління не можуть бути зрозумілі, захищені і реалізовані досить повно без Євангелія» [7, с. 93]. Свідчення цього ми знаходимо в щорічних звітах [8] міжнародної правозахисної неурядової організації Freedom House, яка займається аналізом стану демократії, політичних свобод і дотримання основних прав людини в усьому світі. З року в рік результати досліджень показують високий рівень функціонування демократичних принципів у державах, історія яких нерозривно пов'язана із християнською церквою, чого не скажеш про ісламські та комуністичні країни. Україна оцінена як держава, у якій частково дотримуються політичні права і громадянські свободи, що пов'язано з перехідним періодом її посттоталітарного розвитку.

Християнська мораль історично була невід'ємною частиною української нації, її менталітету. У зв'язку із цим сформувалася особлива, із притаманними тільки їй рисами вітчизняна правова культура, у якій відображені християнські цінності, що втілилися в універсальних принципах гуманізму і справедливості, рівноправності, невід'ємності та невідчужуваності прав і свобод людини, а також ідеологічного, зокрема релігійного, плюралізму.

Варто зауважити, що натепер в юридичній науці немає єдиного підходу до визначення поняття правової культури. Зазвичай її розглядають як складову частину загальної культури і як складне системне утворення, що охоплює духовні та матеріальні цінності у сфері функціонування права. Такими цінностями є: відповідність права вимогам справедливості, реальність основних прав і свобод людини, високий рівень правосвідомості та правомірної поведінки, якісне законодавство, високий рівень правореалізаційної культури, досконала юридична техніка, розвинута правова наука та юридична освіта, ефективна юридична практика, стан законності, стабільний правопорядок тощо. Тобто, правова культура – це якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи.

На нашу думку, досить вичерпне розуміння поняття правової культури запропонував Руслан Сербин, який визначив її як категорію філософії права, яка характеризує зумовлене природним правом, усім соціальним, духовним, політичним, економічним ладом правове життя людини й людства, що полягає в досягнутому рівні розвитку правової діяльності, правосвідомості та загалом – у рівні правового розвитку суб'єктів (людини, різні групи населення, людство), і забезпечує верховенство права в суспільному житті, дієвість гуманістичних принципів справедливості, свободи й гуманізму, людини як вищої соціальної цінності, а також гарантованість державою, міжнародними

інституціями захисту прав і свобод, загальнолюдських цінностей [9, с. 8]. Отже, узагальнюючи, правову культуру можна визначити як усе позитивне, що створено людством у правовій сфері.

Вершиною розвитку правової культури незалежної України є ідея абсолютної цінності людини, її життя, честі, гідності, індивідуальної свободи, тобто верховенство невідчужуваних природних прав людини, що закріплено у ст. 3 Конституції України. Вище ми частково з'ясували, яку роль у цьому відіграли етичні положення Нового Заповіту. Утім, у старозавітні часи також були закладені ті правові ідеї, які із часом трансформувалися у фундаментальні принципи сучасного права. Так, базові для правової антропології категорії права на життя та людської гідності логічним чином походять із віри у створення людини за Божою подобою: «І Бог на свій образ людину створив, на образ Божий її Він створив, як чоловіка та жінку створив їх» (Бут. 1:27).

Образ Божий визначає багато понять природного права. Водночас він означає не зовнішню подібність, а еквівалентність певного набору якостей принципового характеру. «Образ Божий, – пише вірменський політичний та державний діяч Рафаель Папаян, – це сума властивостей, до числа яких входять: життя, воля, розум, здатність дати життя іншому створінню «за своєю подобою», творчість, володіння. Ці властивості, якими наділена і людина, передбачають їхню обов'язкову реалізацію, звідки і походять права людини: на життя, на свободу, на думку, слово та переконання, на створення сім'ї, на працю, власність тощо» [10, с. 33].

Отже, Божественне в людині сприймається також як джерело її свободи, яка передбачає можливість вільного вибору. Водночас християнство заклало передумови обмеження свободи, встановило баланс між правами й обов'язками індивідуума. У цьому контексті Григорій Богослов зазначав: «Той, Хто створив на початку людину, зробив її вільною і самовладною, обмеживши її одним лише законом заповіді» [11]. Так, п'ять останніх заповідей встановлюють межі земної волі, що, у свою чергу, забезпечує недоторканість прав: на життя («Не вбивай»), на сім'ю («Не перелюбствуй»), на власність і результати власної праці («Не кради»), на істину («Не свідчи неправдиво на ближнього твого»), і, насамкінець, апелюють до духовного початку в людині, що зобов'язує її до внутрішніх заборон на ті ж дії («Не жадай дому ближнього свого, не жадай дружини ближнього свого <...>») [12, с. 217–218].

Свобода у християнстві – це не привід до задоволення гріховної натури чи безмежне свавілля. Це свобода обов'язку, яка внутрішньо обмежена дією любов'ю до інших: «Бо ви, браття, на волю покликані, але щоб ваша воля не стала приводом догоджати тілу, а любов'ю служити один одному» (Гал. 5:13). Здатність любити виступає справжньою мірою свободи, у якій людина долає обмеженість власного користюлюбства та бажання отримати щось коштом іншого [13, с. 247]. Тобто свобода у християнстві мислиться в її взаємозв'язку з відповідальністю та любов'ю.

Варто зазначити, що такий підхід різко контрастує з ліберальною концепцією, відповідно до якої свободі людини надається абсолютний характер, а права людини є пріоритетними над її обов'язками. Мабуть, така абсолютизація свободи та всездозволеність і призвели до духовно-ціннісної кризи, у якій опинився сьогодні Західний світ, а в Україні, зокрема, до морально-правової аномії.

Адже, як попереджав апостол Павло: «Усе мені можна, та не все на пожиток. Усе мені можна, та буде не все!» (1 Кор. 10:23).

Конституція України гарантує право на свободу світогляду і віросповідання. Варто наголосити, що таке право було розвинуте та відстояне у часи Реформації в рамках християнської аксіологічної парадигми.

Отже, у Біблії зафіксовані найбільш фундаментальні природні права, які зародилися без будь-яких людських інтелектуальних зусиль, а закладені в сутність світу самим Творцем як універсальні закони й умови, без яких створене ним не може функціонувати. Тому правовим законом може бути тільки той, який відповідає таким умовам.

Християнство проголосило принцип рівності людей, незалежно від їхніх національності, статі, майнового та політичного становища. Найбільш виразно він сформульований апостолом Павлом: «Нема юдея, ні грека, нема раба, ані вільного, нема чоловічої статі, ані жіночої – бо всі ви один у Христі Ісусі» (Гал. 3:28). У IV ст. св. Афанасієм Олександрійським було визначено максимум християнського вчення: «Бог став людиною, щоб людина змогла стати богом». У цьому контексті ніщо зовнішнє не може стати на перешкоді досягненню цієї мети. На цих положеннях ґрунтується християнське вчення про онтологічну рівність людей. Нині вказаний принцип закріплений на законодавчому рівні у ст. ст. 21, 24 та 51 Конституції України.

Ще одним показником правової культури є відповідність права вимогам справедливості. Свого часу вітчизняний християнський мислитель Памфіл Юркевич вказував, що за всякої наявності протилежних бажань та інтересів людина повинна звертатися до моральних вимог справедливості, яка вкаже їй, де і коли її бажання незаконні, де і коли вони суперечать благу її ближнього і благу загальному [14, с. 74]. Історична функція християнства й інших релігій на юридичному та політичному рівнях полягає у відкритті концепції справедливості для людей. У текстах Біблії можна знайти багато відсилань до теми справедливості, яка корелюється із принципом рівності. Наприклад, у Книзі пророка Захарія написано: «Судіть суд по правді, і чиніть один одному милосердя та милість. А вдови й сироти, чужинця та вбогого не гноб'ть, і не думайте зла один одному в серці своєму!» (Зах. 7:9–10). Проте апогеєм розкриття концепції справедливості є, знов-таки, ідея всезагальної любові та прощення, якої навчав нас Ісус Христос.

Висновки. Підбиваючи підсумок, зазначимо, що християнські цінності відіграли важливу роль у формуванні вітчизняної правової культури. Однак у сучасних реаліях вона перебуває у кризовому стані, спричиненому тотальною аморальністю, бездуховністю та надмірною індивідуалізацією в суспільстві. Тому правова культура потребує систематичного стимулювання та позитивного соціального розвитку з урахуванням релігійно-етичного компонента. У цьому контексті слушн зазначає Євген Спекторський: «Християнство може і повинно внести свій ідеалізм у правову культуру і цим не тільки утримати її від падіння, що притаманно всьому тому, що робиться без Христа, але також всіляко її розвивати та вдосконалювати» [1, с. 235].

Окремо хочемо звернути увагу на те, що в межах цієї статті нами, звичайно, не охоплена вся проблематика дослідження християнських цінностей як основи формування правової культури в сучасній Україні. Це питання залишається відкритим та може бути предметом подальших наукових розвідок, зокрема з використанням вищеведених положень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Спекторский Е. Христианство и культура / сост., вступ. статья и примеч. : П. Бойко, Л. Бойко. Москва : Центр стратегической конъюнктуры, 2013. 360 с.
2. Лук'янов Д. Релігійно-правові системи світу: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2016. 209 с.
3. Mimal. Аксіологічне значення християнсько-правових традицій для правової системи України. *Jurnalul Juridic. National: teorie și practică*. 2014. № 1 (5). С. 41–46. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/1/8.pdf> (дата звернення: 12.03.2020).

4. Вовк Д. Християнська правова традиція як категорія теорії права / наук. ред. О. Петришин. Харків : Юрайт, 2013. 64 с. URL: <https://dbms.institute/files/nd/5.pdf> (дата звернення: 18.03.2020).
5. Абушенко В. Ценностные ориентации личности: проблемы формирования : социологический аспект. Минск : Наука, 1994. 230 с.
6. Алексеев П., Панин А. Философия. Москва : Проспект, 1997. 576 с.
7. Поссенти В. Демократия и христианство. *Вопросы философии*. 1996. № 7. С. 92–102.
8. Freedom House rates 210 countries and territories in Freedom in the World, and 65 countries in Freedom on the Net. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world> (дата звернення: 20.03.2020).
9. Сербин Р. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Київ, 2003. 18 с.
10. Папаян Р. Христианские корни современного права. Москва : Норма, 2002. 416 с.
11. Григорий Богослов. Слова. Слово 14. О любви к бедным. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Grigorij_Bogoslov/slovo/14 (дата звернення: 23.03.2020).
12. Барабаш О. Герменевтика моралі у становленні ідеї права: проєкції Старого Завіту і християнства. *Філософські обрії*. 2010. № 23. С. 213–228. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25959/17-Barabash.pdf?sequence=3> (дата звернення: 20.03.2020).
13. Іваницька А. Конотації ідеї свободи на сторінках Святого Письма. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 2. С. 244–248. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/33783/131-Ivanitskaia.pdf?sequence=1> (дата звернення: 22.03.2020).
14. Юркевич П. Мир с ближним как условие христианского общежития. *Труды Киевской Духовной Академии*. 1860 г. Философские произведения. Москва : Правда, 1990. 860 с.